

[726.591+246.5](477-25) "16/18"

## ІКОНИ ІКОНОСТАСА ПЕЧЕРНОЇ ЦЕРКВИ СЯТОГО ПРЕПОДОБНОГО ФЕОДОСІЯ НА ДАЛЬНІХ ПЕЧЕРАХ СЯТО-УСПЕНСЬКОЇ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ: ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕНЬ, НАПИСИ, УТОЧНЕННЯ АТРИБУЦІЇ

**Рижова О. О.** *Ікони іконостаса печерної церкви Святого Преподобного Феодосія на Дальніх печерах Свято-Успенської Києво-Печерської лаври: особливості зображень, написи, уточнення атрибуції.* У статті наведено мистецтвознавчий аналіз ікон іконостаса печерної церкви Св. Прп. Феодосія на Дальніх печерах Свято-Успенської Києво-Печерської лаври.

Отже, за допомогою натурних та бібліографічних досліджень вдалось виявити автентичний живопис ікон іконостаса, завдяки чому чітко позначити сюжети і назви ікон, прочитати написи, виявити особливості зображень та уточнити атрибуцію. Доведено, що іконостас датується 1760–1762 роками, живопис ікон також необхідно датувати тими самими роками, крім ікони «Архистратиг Михайл», яка знаходиться під записом 1834–1836 років. Розгляд характерних рис ікон, а саме композиції та іконографії, дозволяє стверджувати, що «консервативна» живописна традиція зберігалася переважно в образах місцевого ряду, особливо Спасителя та Богородиці. Нові тенденції виявилися в живописі ікон, які розміщені в цокольному та празничному рядах, медальйонах царських врат, — у них позначається вплив напряму світського живопису.

**Ключові слова:** лаврський іконопис, іконографія, атрибуція, написи, іконостас печерної церкви Св. Феодосія на Дальніх печерах, Києво-Печерська лавра.

**Рижова О. О.** *Иконы иконостаса пещерной церкви Святого Преподобного Феодосия на Дальних пещерах Свято-Успенской Киево-Печерской лавры: особенности изображений, надписи, уточнение атрибуции.* В статье представлен искусствоведческий анализ икон иконостаса пещерной церкви Св. Прп. Феодосия на Дальних пещерах Свято-Успенской Киево-Печерской лавры.

С помощью натурных и библиографических исследований удалось выявить аутентичную живопись икон иконостаса; четко обозначить сюжеты и названия икон, прочитать надписи, выявить особенности изображений и уточнить атрибуцию.

Доказано, что иконостас датируется 1760–1762 годами; живопись икон необходимо датировать теми же годами, кроме иконы «Архистратиг Михаил», которая находится под записью, выполненной в 1834–1836 годах.

Рассмотрение характерных особенностей икон, а именно композиции и иконографии, позволяет утверждать, что «консервативная» живописная традиция сохранялась преимущественно в образах местного ряда, особенно Спасителя и Богородицы. Новые тенденции проявились в живописи икон, расположенных в цокольном и праздничном рядах, медальйонах царских врат, — в них сказывается влияние направления светской живописи.

**Ключевые слова:** лаврская иконопись, иконография, атрибуция, надписи, иконостас пещерной церкви Св. Прп. Феодосия на Дальних пещерах, Киево-Печерская лавра.

**Ryzhova. O.** *Iconostasis icons of the Pechersk Lavra Far-Cave St Theodosy Church: the features of painting, inscriptions and specification of attribution.* The paper presents art analysis of the iconostasis icons of the Pechersk Lavra Far-Cave St Theodosy Church.

Now there are twenty-seven icons in the iconostasis. Based on the results of the complex visual, optical, technical and technological search, we may declare that all the iconostasis icons have an authentic look. The Archangel Michael's image only is under the later painting of 1834–1836.

In the six icons of the top row: "Christ the Almighty", "The Virgin and Child", "St. Antony of Pechersk", "St Theodosy of Pechersk", "Archangel Michael" and "St Ignatius of Pechersk" the painter used traditional and simple compositional scheme where the full-length and front view figures were depicted against smooth golden background. Each of the lower row six icons is associated with the icon from the top row with a certain content thanks to the inscription located above.

Twelve icons from the festival row correspond with twelve church calendar feasts — "The Nativity of the Virgin Mary", "The Presentation of the Virgin Mary in the Temple", "The Nativity of Christ", "The Epiphany", "The Candlemas day", "The Annunciation", "The Entry to Jerusalem", "The Resurrection of Christ", "The Ascension", "The Descent of the Holy Spirit upon the Apostles", "The Transfiguration" and "The Dormition of the Mother of God". The "Images of the Apostles" (on the left), "Christ with the Mother of God and St John the Baptist" (in the center) and "Images of the Holy Prophets" (on the right) are depicted at the top of the iconostasis.

There are images of Evangelists in the Holy Door medallions: "The Holy Apostle and Evangelist Matthew", "The Holy Apostle and Evangelist John the Theologian", "The Holy Apostle and Evangelist Mark" and "The Holy Apostle and Evangelist Luke".

Style and technique of the Lavra icon painting school on the metal, which we can follow from the late 17th century, haven't been significantly changed: copper, gilded iconostasis "wall" decorated with embossing,

Рецензент статті: Міляєва Л. С., доктор мистецтвознавства, професор, Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури

shines like a precious frame. However, the elegant Renaissance and lush Baroque ornamentation was replaced with simple smooth background profiled frames and columns adorned with thin shoots of acanthus combined with four-petal rosettes.

The iconography of the images is typical for the Lavra: ascetic images that have been still painted from the "Greek specimens". The "pictorial" tradition seen in the modelling of the icon images of the cave temple iconostasis of the late 17th century can be traced in the icons from the top row during the 18th century. The images in the medallions of the Holy Door have been changed: the influence of academic trend is seen. The Apostles' images are depicted according to the rules of religious painting. Review of the characteristics of the icons, such as composition and iconography suggests that "conservative" painting tradition was kept mostly in the images of Patron row (the Savior and Virgin in particular). New artistic trends are detected in the icons of the lower and top rows of the Holy Door medallions: the influence of secular painting can be seen there.

The investigation helped to clarify dating of the iconostasis as well as the names of definite icons. Previously its icons were dated back to the 19th century, now it is possible to date them 1760–1762 years. Also the following icons of the lower row had incorrect names: thus, the icon "The Meeting of Antony with Theodosius" (earlier) is called: "The power that was given to the Saint by the Savior to cast out demons"; the icon "The Fiery Snake" is titled "Attack of the viper and Basilisk and throwing them down"; "The Intercession of the Holy Virgin" is named "The Virgin — Joy of all who Sorrow"; the icon "Healing of Theodosy" is named "St Theodosy of Pechersk, who teaches His adherents before leaving this life", the icon "The homilies of Theodosy to His adherents" is named "The power given by the Savior to heal the sick" and the icon "Theodosy of Pechersk" is named "Monk's funeral in the presence of St Antony of Pechersk".

**Objectives.** The objectives of this search are iconostasis icons of the Kyiv-Pechersk Lavra Far-Cave St Theodosy Church.

**Method of comparison.** Analysis of the means of artistic expression of the iconostasis icons, namely, composition, style and iconography, which allows to notice the signs of the new artistic tradition that was developed in Kyiv iconography in the 18th century along with the traditional icon.

**Result.** As a result of the in situ and bibliographic studies the authentic painting of the iconostasis icons has been identified: namely subjects and names of the icons and characteristics of the images, read the legends and clarify their attribution.

**Conclusions.** It is proved that the iconostasis dates its back to 1760–1762. Its icon painting must also be dated to the same years, except the "Archangel Michael" icon image, which is under the painting of 1843–1836. Review of the characteristics of the icons, such as composition and iconography suggests that "conservative" painting tradition has been kept mostly in the images of the Patron row (the Savior and Virgin in particular). New trends are detected in the icon painting in the low and top rows of the Holy Doors medallions: the trend of secular painting influence can be traced there.

**Keywords.** The Lavra icon, Kyiv-Pechersk Lavra, the Cave St Theodosius Church iconostasis, style, iconography, texts, attribution.

**Постановка проблеми.** Підземна церква Святого Преподобного Феодосія Печерського позначена на планах Києво-Печерської лаври в 1638, 1661, 1703 роках і є найвищою серед печерних церков [1: 289]. Карбований, з міді, позолочений іконостас «в описі 1741 року ще не значиться»; будівництво наявного іконостаса дослідники пов'язують зі святкуванням «700-річчя визначення ігуменства Феодосія Печерського» і датують 1760–1762 роками [7: 131]. Оpubліковані джерела щодо іконостаса являють собою розрізнені публікації співробітників НКПІКЗ або окремі розділи, абзаци у виданнях, присвячених Києво-Печерській лаврі: путівниках, альбомах, збірниках, наукових статтях.

Огляд літератури у хронологічній послідовності показав, що вивчення пам'ятки було зосереджене на архівних пошуках; замість аналізу існуючого стану ікон дослідження зводиться до поверхневого опису; прочитання написів та текстів на іконах не завжди є коректним; більший спектр смислових відтінків залишається поза рамками публікацій. Подібна обставина не дозволяє простежити на належному рівні складання і розвиток особливого лаврського стилю та іконографії.

Отже, **актуальність** даної публікації полягає у виявленні особливостей стилю живописних зображень та іконографії ікон іконостаса, коректного прочитання написів, а в остаточному підсумку — уточнення атрибуції.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У сучасній літературі про іконостас печерної церкви Св. Прп. Феодосія на Дальніх печерах зустрічаємо коротку згадку і фотографію його центральної частини у путівнику М. Петренка «Києво-Печерський Державний історико-культурний заповідник» (1979) [5: 235, 238–239]; та сама інформація фігурує і в пізніших виданнях — путівниках по Києво-Печерській лаврі [1: 284, 289; 3: 399]. Ілюстрація із зображенням іконостаса та перелік ікон опубліковані в альбомі «Скарби Києво-Печерської лаври» (1997) [6: 58, 81, 82, 238]. Найбільш повну інформацію про іконостас наводить у своїй праці «Іконостаси церков, що знаходяться у Дальніх печерах Києво-Печерської лаври» В. Шіденко (2007) [7]. На підставі церковних описів автор уточнює датування створення іконостаса — 1760–1762 рр. — і називає виконавців: «Розпис іконостаса здійснений групою "молодиків" лаврської іконописної майстерні під наглядом її начальника ченця Володимира в 60-ті рр. XVIII ст.» [7: 131]; наводить повний опис, запозичений із церковних описів іконостаса, але без посилання на першоджерело [7: 129–130]. «У храмі Феодосія найстаріший — мідний, карбованої роботи, визолочений через вогонь — іконостас. По вертикалі іконостас розчленований вісьмома карбованими напівколонами. Довжина його становить 6 аршинів (4,26 м), висота — 3 аршини 10 вершків (2,57 м). Царські врата мідні, чудової карбованої роботи, також визолочені через вогонь.

Нагорі врат знаходився хрест із гравійованим зображенням Розп'яття, по його боках — Богоматір та Іоанн Богослов, а вгорі — Сонце та Місяць. На двох стулках царських врат на мідних хрестоподібних дошках написані образи чотирьох євангелістів. Іконостас має чотири ряди ікон. Намісний: 1. Спаситель що благословляє, у лівій руці Його Євангеліє, зі словами від Матвія, карбованої роботи (лики, руки та пальці ніг написані фарбами). 2. Богоматір із Предвічним Немовлям, карбованої роботи (лики, руки та пальці ніг написані фарбами). Храмова ікона: 3. Преподобний Феодосій в повний зріст, у лівій руці тримає сувій зі словами: «Господи в ім'я Пресвятої Матері Твоєї взгражден був дім цей». Інші зображення: 4. Преподобний Ігнатій Печерський у повний зріст, праворуч від Феодосія. На північній двері розміщений образ Архістратига Михаїла із мечем і щитом, короною на голові та літерами на короні І.С.Хр. Унизу під ним зображений повержений диявол. Ліворуч від Архістратига написаний у повний зріст образ Антонія Печерського, який тримає сувій зі словами на ньому: «Господи, нехай буде благословення на місці цього святої Афонської гори». У п'єдесталі під місцевими іконами знаходиться п'ять зображень: 1. Влада, що дана святим самим Спасителем виганяти бісів. 2. Богоматір Усіх скорботних радість. 3. Преподобний Феодосій Печерський, який наставляє учнів перед відходом із цього життя. 4. Влада, що дана Спасителем зціляти недужих. 5. Здійснення чину поховання над ченцем при святому Антонії Печерському. Над намісними іконами, в антаблемент, знаходяться живописні зображення дванадесятих свят, у малому вигляді, кожне окремо. В аттику над царськими вратами — образ Спасителя, який сидить на троні, із предстоячими Богоматір'ю та Іоанном Предтечею, карбованої роботи (лики, руки та ноги написані фарбами). Поруч — лики пророків і апостолів» [7: 129].

Цінними відомостями є інформація про поновлення ікон: «... у 1834–1836 рр. живопис іконостаса Феодосіївської церкви оновив “за обітом” живописець Микола Сергійович Попов — міщанин м. Сизрані Симбірської губернії. Він прибув до Лаври ще в 1832 р. на прощу і залишився тут на три роки. Побачивши багато ікон у лаврських храмах застарілими, Попов запропонував Духовному собору свої послуги з їх оновлення. Отримавши дозвіл ... у січні 1835 р. він доповів Собору Лаври про закінчення робіт: половину ікон в іконостасі він написав заново по контурах старих зображень, половину ж, очистивши від кіптяви, поновив» [7: 130].

У 1975 році була проведена консервація живопису ікон іконостаса фахівцями Київської реставраційної майстерні Держбуду УРСР (реставратори Р. Юсим, А. Беляй, В. Подкопаєва) [4: 18].

**Мета** статті полягає у виявленні особливостей стилю та іконографії лаврської ікони XVIII століття. У процесі дослідження було здійснено мистецтвознавчий аналіз ікон із іконостаса печер-

ної церкви Св. Прп. Феодосія на Дальніх печерах Свято-Успенської Києво-Печерської лаври; позначені їхні іконографічні особливості, уточнені назви, прочитані написи.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** На даний час в іконостасі знаходиться двадцять сім ікон. За результатами комплексних візуальних, оптичних та техніко-технологічних досліджень можемо стверджувати, що всі ікони в іконостасі мають автентичний вигляд; під записом, який був зроблений у 1834–1836 роках, — тільки зображення Архістратига Михаїла.

У шести іконах намісного ряду — «Христос Вседержитель», «Богородиця з Немовлям», «Преподобний Антоній Печерський», «Преподобний Феодосій Печерський», «Архістратиг Михаїл», «Преподобний Ігнатій Печерський» — художник використав традиційну та просту композиційну схему: коли фігури представлені в повний зріст, фронтально, на гладкому золотому фоні.

Зображений Спаситель стоїть на хмарах. Одяг, книга та фон зроблені в техніці карбування; лик і руки — у техніці олійного живопису. Христос одягнений у хітон і гиматій, на Його чолі вінець; правою рукою Христос благословляє, у лівій тримає розкрите Євангеліє. На розвороті Євангелія — напис: «Прийдіть до мене стуржені та обтяжені і Я заспокою вас... (Мф 11:28)».

«Богоматір з Немовлям» також представлена в повний зріст на хмарах. Її одяг і фон ікони зроблені в техніці карбування, лики та руки — у техніці олійного живопису. Богородиця тримає Немовля на лівій руці, права рука Її зігнута в лікті та вказує на Нього; у правій руці Богородиця тримає квітку. Немовля Христос дивиться на глядача, правою рукою благословляє двуперст'єм, а в лівій — також тримає квітку. І Богородиця, і Немовля представлені в коронах.

Преподобний Феодосій Печерський зображений із непокритою головою, права рука його притиснута на рівні грудей, у лівій він тримає сувій із записом: «Господи в ім'я Пресвятої Матері Твоєї взгражден буде дім цей...» Преподобний одягнений у зелену рясу та темно-коричневого кольору мантию. Червоний омофор прикрашений хрестами із зелених смарагдів, облямованих перлинами. Зліва внизу зображені романтичні руїни, як в італійських картинах. Праворуч унизу — такі самі вежі з італійських пейзажів. Ліворуч і праворуч — напівстерті написи, які раніше були виконані прозорою коричневою фарбою.

Фігура Архістратига Михаїла знаходиться повністю під записом. У втратах на зображенні одягу проглядаються часточки старого фарбового шару, що був виконаний лаками по золоту. На одязі можливо роздивитися малюнок, виконаний канфарніком.

Преподобний Антоній Печерський зображений у світло-коричневій рясі та темного кольору мантиї; омофор — темно-синього кольору, по краю омофору напис: «Стопи мої на пословести тв ...». У лівій його



*Іконостас печерної церкви Св. Прп. Феодосія на Дальніх печерах Свято-Успенської Києво-Печерської лаври*

руці, зігнутий на рівні грудей, — чотки, у правій — сувій із написом: «Господи нехай буде благословення на місці цього Святої Афонської гори».

Преподобний Ігнатій Печерський зображений у світлій коричневій ризи і темно-коричневій мантії, омофор жовтого кольору, гаптований рослинним орнаментом. Правою рукою преподобний благословляє, лівою — спирається на палицю.

Кожна з шести ікон цокольного ряду за допомогою напису, розташованого над нею, пов'язана певним змістом із іконою намісного ряду.

Так, під іконами «Христа Вседержителя», «Преподобного Феодосія» і «Преподобного Ігнатія» розташовані ікони з сюжетами з життя преподобних.

Під іконою «Христа Вседержителя» — напис: «недужих, прокажених очищайте, воскрешайте, бісів виганяйте, даром отримали — даром віддавайте» і сюжет «Влада, яка дана Спасителем зціляти болящих».

Під іконою «Преподобного Феодосія» зображений сюжет «Преподобний Феодосій Печерський навчає учнів перед відходом із цього життя»; преподобний зображений в інтер'єрі своєї келії, перед братією, яка його слухає. Над ними — сувій із написом: «Цим обіцяю вам братіє і отці, хоча тілом відходжу від вас, але духом завжди буду з вами; і як можливо від вас у монастирі цьому, хто помре чи ігумен, що іде на послух гріхи створив від немочі людської, я маю про те перед Богом відповідати, а якщо відійде від себе й від місця цього, то я про те зряддя не маю».

Під іконою «Преподобного Ігнатія» напис: «Це даю вам владу наступати на зміїв і на скорпіонів, і на всю силу ворожу; Лука ...» і сюжет зі зціленням біснуватих — «Влада дана Спасителем святым виганяти бісів».

Під іконою «Богородиці з Немовлям» поміщені напис «Всіх скорботних радість і ображених заступниця, і спраглих напоєння, подорожуючим втіха, мандруючим пристанище, хворих відвідування» і сюжет «Богоматір Всіх скорботних радість».

Під іконою із зображенням «Архистратига Михаїла» напис: «На гаспида й василіска наступиш і попереши»; на іконі цокольного ряду зображений василіск.

Під іконою із зображенням Преподобного Антонія вміщено напис: «Не дай преподобному Своему побачити тління (Пс. 5), ніж даси преподобному Твоєму побачити зотління (Пс. 15, 10)» і сюжет «Звершення чину поховання над ченцем при преподобному Антонії Печерському».

Дванадцять ікон празничного ряду відповідають дванадцятим святам церковного календаря: «Різдво Богородиці», «Введення Пресвятої Богородиці в храм», «Різдво Христове», «Хрещення Господнє», «Стрітення», «Благовіщення», «В'їзд до Єрусалима», «Воскресіння Христове», «Вознесіння Господнє», «Зішестя Святого Духа на апостолів», «Преображення», «Успіння Богородиці». В аттику зображені «Лики святих апостолів» (зліва), «Ісус Христос з предстоячими Богоматір'ю та Іоанном



Предтечею» (у центрі) і «Лици святих пророків» (праворуч). У медальйонах царських врат зображення Євангелістів: «Святий апостол і євангеліст Матфій», «Святий апостол і євангеліст Іоанн Богослов», «Святий апостол і євангеліст Марк», «Святий апостол і євангеліст Лука».

Стиль і технологія лаврської школи іконопису на металі, яку спостерігаємо в пам'ятках з кінця XVII століття, не зазнає суттєвих змін: мідна, золочена іконостасна «стіна», що прикрашена карбуванням, сяє як дорогоцінна оправа. Але, на заміну вишуканому ренесансному та пишному барочному орнаменту, в декоруванні використовується простий гладкий фон, профільовані рамки та стовпчики, прикрашені тонкими пагонами аканта в поєднанні з чотирипелюстковими розетками.

Іконографія зображень використовується типова, «лаврська» — зображення на іконах царів і пророків і «На гаспида й василіска наступиш і потопчеш», виконані з «кужбушок» [2: 30, 216, 217].

Живопис — стриманий за колоритом, домінуючим кольором у кольоровій гамі є кіновар у поєднанні з глибоким темно-синім. Золото німбів, що спалахують як відблиски, осяває деяку похмурість, притаманну «печерному» живопису.

Лици аскетичні і, як і раніше, пишуться з «грецьких зразків». «Живописна» традиція, яку спостерігаємо в моделюванні ликів на іконах із іконостасів печерних храмів з кінця XVII століття, простежується у зображеннях на іконах намісного ряду протягом усього XVIII століття. Міняється зображення у медальйонах царських врат: у них позначається вплив академічного напрямку. Лици апостолів написані абсолютно в дусі петербурзького релігійного живопису.

Розгляд характерних рис ікон, а саме композиції, стилю й іконографії, дозволяє стверджувати, що «консервативна» традиція зберігалася переважно в композиції, іконографії, техніці живопису ікон місцевого ряду, особливо образів Спасителя та Богородиці. Нові тенденції виявилися в живописі ікон, які розміщені в цокольному та празниковому рядах, медальйонах царських врат, — у них позначається вплив напрямку світського живопису.

**Висновки.** Спираючись на інформацію про поновлення, автори альбому «Скарби Києво-Печерської лаври» датують ікони іконостаса XIX століттям; також ікони цокольного ряду мають помилкові назви: ікона «Влада, що дана святим самим Спасителем виганяти бісів» зветься як «Зустріч Антонія з Феодосієм», ікона «На гаспида й василіска наступиш і потопчеш» називається «Вогняний змії», «Богоматір Всіх скорботних радості» має назву «Покрова», ікона «Преподобний Феодосій Печерський, який наставляє учнів перед відходом з цього життя» називається як «Зцілення Феодосієм», ікона «Влада, що дана Спасителем зціляти недужих» зветься як «Настанови Феодосія учням», ікона «Здійснення чину

поховання над ченцем при святому Антонії Печерському» має назву «Феодосій Печерський» [6: 238].

Отже, за допомогою натурних та бібліографічних досліджень вдалось виявити автентичний живопис іконостаса, чітко позначити сюжети і назви ікон, прочитати написи. Доведено, що іконостас датується 1760–1762 роками, живопис ікон також необхідно датувати тими самими роками, крім ікони «Архистратиг Михаїл», яка знаходиться під записом, виконаним у 1834–1836 роки.

**Перспективами** подальших розвідок у даному напрямку є розгляд пам'яток лаврського іконопису кінця XVII — початку XIX століття в їх хронологічній послідовності і систематизація матеріалу, на базі якого можливо буде дослідити, зробити типологічні узагальнення та практичні зауваження з питання особливостей складання лаврської іконографії цього періоду.

#### Література:

1. Дятлов В. А. Києво-Печерська Лавра [Текст] : довідник-путівник / В. А. Дятлов. — К. : Тип. Києво-Печерської Лаври, 2008. — 488 с.
2. Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні [Текст] : альбом-каталог / П. М. Жолтовський. — К. : Наукова думка, 1982. — 286 с. : іл.
3. Києво-Печерська лавра — пам'ятка історії та культури України [Текст] : моногр. / [ред.-упорядник Ю. О. Іванченко]. — К. : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2006. — 426 с.
4. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, м. Київ, Науково-допоміжний фонд, КПЛ-АНВФ-№ 392. Проектные предложения и отчет о консервации живописи на Дальних пещерах КПЛ, 1975. — Т. 2. — 224 арк.
5. Петренко М. З. Києво-Печерський Державний історико-культурний заповідник : путівник [Текст] / М. З. Петренко. — К. : Мистецтво, 1979. — 262 с. : іл.
6. Скарби Києво-Печерської лаври [Образотворчий матеріал] : альбом / [авт.-упорядники : А. Гришин та ін.]. — К. : Мистецтво, 1997. — 271 с. : іл.
7. Шиденко В. А. Іконостасы церковей, находящихся в Дальних пещерах Киево-Печерской лавры [Текст] / В. А. Шиденко // Лаврський альманах : зб. наук. пр. — К., 2009. — Вип. 23. — С. 124–137.

#### References:

1. Dyatlov V. A. Kyievo-Pechers'ka Lavra : dovidnyk-putivnyk. Kyiv : Typ. Kyievo-Pechers'koyi Lavry, 2008, 488 p.
2. Zholtovs'kyu P. M. Malynky Kyievo-Lavr's'koyi ikonopysnoyi maysterni : al'bom-kataloh. Kyiv : Naukova dumka, 1982, 286 p. : il.
3. Kyievo-Pechers'ka lavra-pam'yatka istoriyi ta kul'tury Ukrainy: monohrafiya. [red.-uporyadnyk Yu. O. Ivanchenko]. Kyiv : Natsional'nyy Kyievo-Pechers'kyu istoriko-kul'turnyy zapovidnyk, 2006, 426 p.
4. Natsional'nyy Kyievo-Pechers'kyu istoriko-kul'turnyy zapovidnyk, m. Kyiv, Naukovo-dopomizhnyy fond, KPL-ANVF-№ 392. Proektnye predlozhenyya y otchet o konservatsyy zhyvopysy na Dal'nykh peshcherakh KPL, 1975, t. 2.. — 224 p.
5. Petrenko M. Z. Kyievo-Pechers'kyu Derzhavnyy istoriko-kul'turnyy zapovidnyk : putivnyk. K. : Mystetstvo, 1979, 262 p. : il.
6. Skarby Kyievo-Pechers'koyi lavry : al'bom. avt.-uporyadnyku: A. Hryshyn ta in. K. : Mystetstvo, 1997, 271 p. : il.
7. Shidenko V. A. Ikonostasy tserkvey, nakhodyashchikhsya v Dal'nikh peshcherakh Kievo-Pecherskoy lavry. Lavr's'kij al'manah : zb. nauk. pr. Kyiv, 2009, Vol. 23, pp. 124–137.